

El Consolat de Mar al virregnat del Perú

Autor: Joan Galcerà Miralles

Data de publicació: 13-01-2025

De la seua conferència “El Perú català entre el segle XVI i XIX”, donada a Montblanc el 3 d'agost de 2024 a l'XI Universitat Nova Història, l'estudiós flixanco Joan Galcerà Miralles n'ha preparat tres articles per tal de fer-la més entenedora i posar-la a l'abast per escrit als lectors interessats. El primer és aquest, intitulat “El Consolat de Mar al Virregnat del Perú”. El segon serà “La Senyera a l'Armada del Sud” i el tercer “Lima, una ciutat amb arrels catalanes”. A més, Galcerà té un altre estudi sobre arquitectura de la Lima colonial que, un cop enllestit, presentarà properament.

Com ja apreciem en el reconegut mapa mundi de Domingos Teixeira (1) de 1573, a bona part de la costa del continent americà s'hi veu la presència de la Senyera, i també, concretament, sobre el Perú o l'antic territori dels Inques. El que va fer el cartògraf portuguès fou posar Catalunya al mateix nivell polític de Portugal, com a nació i com a Estat. Tanmateix, atès que els portuguesos van posar la seva bandera als seus territoris seguint una clara política d'expansió del seu regnat, els catalans també van seguir la seva política d'expansió, on tot l'aparell d'Estat havia d'establir-se també a Amèrica, igual com estava organitzat als territoris catalans de la Mediterrània. És per aquest motiu que, si el Virregnat va regir com a sistema d'administració governamental, el Consolat de Mar havia de tenir també presència per a implementar tot l'engranatge logístic. Per alimentar aquest aparell d'Estat, eren necessaris els bancs de crèdit i els professionals de tots els camps rellevants per dur a terme una colònia a ultramar amb finalitats bàsicament comercials sota una bandera comuna, la catalana.

Dels primers pobladors arribats al Perú, va haver-hi molts jueus i de religió protestant de diferents nacionalitats, que fugien d'Europa, on eren perseguits. Precisament, eren coneguts a Lima els “Portugueses de nación hebrea” (2) (encara que se sabia que no eren portuguesos) a finals del segle XVI. De fet, al Perú, en temps de Carles I, hi va haver una tolerància cap als jueus que justifica el fet de tenir sinagoga. Va durar fins al 1635, quan en temps de Felip IV es va fer un gran pogrom en què la Inquisició va enviar-ne a la foguera un bon grapat. Un d'ells, el principal rabí de Lima, Antonio Bautista Pérez (3). No cal dir que la presència de jueus va donar, en aquests primers temps de la colònia, una

empenta comercial i cultural molt viva al Perú.

Molts d'aquests pobladors jueus o de religió protestant s'establiran a un dels primers barris construïts a Lima a finals del segle XVI: el barri de Montserrat (4).

El Consolat de Mar a Lima

Com dèiem abans, Carles I va acceptar el virregnat com a institució reial per a la gestió de les terres del nou món. Lògicament, va ser introduïda també una altra institució catalana que va tenir una participació cabdal a la història d'Amèrica i de la qual se'n sap ben poc: el Consolat de Mar.

El 2019 es va publicar el llibre titulat *El tribunal del Consulado de Lima* del catedràtic de la Universitat de Lima, José Antonio Pejovés Macedo. Pejovés hi esmenta la carència de publicacions sobre aquest tema, i espera que aquest llibre pugui donar ressò a una institució que va existir al Perú durant 274 anys, la qual era la base de l'actual sistema mercantil i marítim peruà.

Portada del llibre *El Tribunal del Consulado de Lima*. Amb el fons de portada, l'autor, José Antonio Pejovés Macedo, ens diu que l'escut del Consolat de Lima de l'edició de l'ordenança de 1820 està agafat del Consolat de Mar de Barcelona.

La història oficial situa Sevilla com a principal port marítim cap al nou món. El 1503 es va crear la Casa de Contratación pels Reis Catòlics, però, segons Pejovés, "La Casa no solo vió cómo a lo largo del siglo XVI aumentaba su dependencia respecto al gobierno de Madrid, sino que dentro de la misma Sevilla tuvo que asumir la coexistencia con otra institución emblemática, llamada a ostentar un destacado protagonismo en el seno de la Carrera, el Consulado de Cargadores de Sevilla"(5). Si la Casa de Contratación representava la monarquia a la ciutat que connectava Castella amb Amèrica, el "Consulado de Cargadores" va defensar, des de 1543, any de la seva fundació, els interessos dels comerciants que s'hi aplegaven per participar de la Carrera d'Índies. La fundació del Consolat va ser gràcies a la contínua reivindicació dels mercaders de Sevilla des de 1519, fet que sempre se'ls havia denegat fins a aconseguir-ho el 1543.

Encara que es parli de mercaderies, la corona hispànica solament tenia prioritat per als carregaments d'or i plata des d'un bon començament. Per tant, amb la Casa de Contratación en tenien prou per controlar el més bàsic, però, a mesura que l'imperi creixia i la logística marítima i terrestre es feia més exigent, lògicament feia falta alguna estructura més gran que requeria persones amb coneixements en transaccions marítimes i experiència en la gestió de territoris.

El Consolat de Mar o el "Tribunal del Consulado de Lima" es va fundar el 1613 encara que, el 1593, Felip II ja el va autoritzar. Foren 76 mercaders reunits al convent de la Mercè de Lima els qui van demanar la necessitat urgent del Consolat (6). Per tant, sabien molt bé el que demanaven. Per això, a Felip II no li va quedar més remei que cedir, si volia treure'n profit.

Els òrgans del Consolat de Lima eren escollits mitjançant eleccions. Estava constituït per la classe mercantil, amb prior i cònsols com a principals membres del govern. El capítol III de les ordenances establia la forma de constituir l'administració del gremi. Al gener de cada any, es pregonava la convocatòria a una Junta General de comerciants, nomenada després d'una votació rigorosa. Aquesta Junta elegia els trenta electors -mercaders més ben posicionats econòmicament- del prior, cònsols i diputats, que conformaven el cos directiu.

Per escollir els trenta electors del prior, l'Ordenança exigia: "Han de ser hombres de negocios, mercaderes, casados o viudos, o de veinte y cinco años arriba, y tener casa de por si, en esta ciudad, y no han de ser extranjeros de los Reynos de España; y se entiende no ser los de la Corona de Aragón, ni escribanos, ni criados de otras personas, ni letrados" (7) (si els de la Corona d'Aragó fossin pocs, no caldria ressaltar-ho). Un cop escollits els trenta cònsols electors, aquests havien d'escollir el prior, i, per això, l'Ordenança exigia el següent: "Que no sean extranjeros de los Reynos de Castilla y que sean casados, o viudos, o de treinta años arriba, y que tengan casa de por si en esta ciudad, y que sean hombres honrados, de buena opinion, vida y fama, abonados, y ricos en cantidad de más de treinta mil ducados, y que no tengan tienda pública donde ellos asistan, ni la hayan tenido dos años antes de su elección, y que no hayan sido oficiales de ningún oficio, ni tenido tratos humildes, ni bajos, y que no sean Escribanos ni Letrados" (8).

Per això, José Antonio Pejovés constata que la compra de títols nobiliaris per part dels mercaders era una constant. Això explica els noms tan pomposos i castellans de la gran majoria dels mercaders que surten esmentats. Com veiem, el càrrec més alt era el de prior del Consolat, que solia recaure a l'orde dels Mercedaris. Aquesta figura substituïa la de Cònsol Major pel fet que no es volia acceptar una figura que pogués representar la societat civil.

El Consolat tenia les següents atribucions: judicial, gremial, tributària i duanera.

El Consolat signava els "asientos" o contractes d'"Averia" del mar del Nord (flota de l'Atlàntic) i del mar del Sud (flota del Pacífic) (9). S'encarregava del manteniment dels galions, va recollir impostos. A més, finançava la Corona en grans quantitats, de manera que això l'obligava a mantenir un procurador a la cort de Madrid per a fer-se valdre i aconseguir retorns. Finançava les obres civils, com, per exemple, la reconstrucció de la ciutat de Panamà després de l'atac de Morgan. Condicionava els vaixells mercants per a fer front als pirates. Reclutava i formava les tripulacions, així com les milícies per a la protecció a terra. Va sufragar la construcció de la muralla de Lima per a la seva seguretat en temps del virrei Melchor de Navarra i Rocafull. També va establir tot el servei de Correus dins del Virregnat i amb la península. A més de satisfer els capricis i les despeses del Virrei de torn. Com veiem, el Consolat era l'autèntic òrgan de govern crioll del Virregnat del Perú. Això volia dir tota l'extensió de Sudamèrica (tret de la part portuguesa) fins a principis del segle XVIII, quan es va crear el Virregnat de Granada. El paper més trist és que aquests mercaders criolls també van ser els principals finançadors de la corona hispànica en la guerra contra Portugal i de la mateixa Catalunya el 1640 (10).

El Consolat va existir fins i tot després de la independència del Perú fins al 1887. A partir d'aquell any, es va passar a anomenar Cambra de Comerç del Perú, sempre amb les arrels fundacionals d'aquells colons vinguts amb els conqueridors i els qui s'hi van afegir més tard i que tan bé coneixien com funcionava orgànicament un Consolat. José Antonio Pejovés reconeix l'arrel catalana de la institució, encara que oficialment ho relaciona primerament amb el Consolat de Burgos i de Sevilla i, més endavant, amb el Consolat de Bilbao (11).

El llibre *El Tribunal del Consulado de Lima* de José Antonio Pejovés Macedo és ple d'exemples de la situació real que es vivia al Perú i que trenca totalment amb la versió oficial, que diu que l'imperi espanyol en tenia el control total. Res més lluny de la realitat, el Consolat de Mar de Lima, amb els seus mercaders, van ser l'autèntic govern crioll i la corona tenia total dependència del Consolat per exercir el control de territori. Amb només pactes colonials, va poder mantenir la presència fins a principis del segle XIX: «El papel desempeñado por el consulado dentro de la vida del virreinato fue considerable, hasta el extremo de rebasar el ámbito puramente mercantil y extenderse al político» (12).

El llibre reproduïx el que el virrey Duque de Palata, Melchor de Navarra i Rocafull, escrivia en la seva memòria oficial: "El comercio del Perú se compone de todo genero de personas y estados, sin exceptuar religioso ni monja". Casi un siglo antes observava el judío portugués: 'Hay mercaderes en Lima que tienen un millón de hacienda, muchos quinientos mil pesos, muchísimos mil. De estos ricos, pocos tienen tienda. Envían sus dineros a emplear a España, Méjico y otras partes: y algunos tienen trato con la Gran China. El trato de Lima es el más real, y bueno, y sin pesadumbre, que se puede hallar en el mundo'" (13) . I també: "El dominio del mar fue preocupación capital de España, desde los iniciales momentos del descubrimiento de América. Se implanta entonces un régimen de monopolio que trata de regimenter el comercio para que la riqueza indiana fuera exclusivamente aprovechada por el imperio español. Mas este régimen de monopolio resultó, a la postre, ilusorio por muy distintas circunstancias analizadas por historiadores que han tratado el tema" (14).

A la Corona Espanyola, li preocupava que el poder dels comerciants del Perú fos tan gran. De fet, ja no podien controlar el monopoli i se'ls escapaven per on volien. Les autoritats espanyoles ho denunciaven com a corrupció: "En este aspecto, es admisible señalar que la corrupción en Arica fue consecuencia del activo comercio del azogue, plata y una diversidad de mercancías suntuarias como espadas de Toledo, tejidos de Nápoles, pinturas y lienzos de Roma, diamantes de Arabia, loza de China y pimientas de las Molucas, entre una larga lista de productos que circularon por el puerto durante el siglo XVII. Los supuestos bajos sueldos, la ausencia de una fiscalización efectiva a las autoridades locales y la propia codicia de los oficiales fueron generando un paulatino fraude y luego corrupción, que se desarrolló en complacencia de otras autoridades civiles y religiosas de Arica, que también se vieron involucradas en las redes clandestinas del tráfico de la plata, azogue y demás actividades comerciales de ultramar, esto a pesar, que se les estaba estrictamente prohibido a ellos y a los miembros cercanos a su familia, según las normas del Derecho Indiano" (15).

Era tanta la desesperació de la Corona que va haver d'oferir als comerciants títols nobiliaris per tractar de captar-los devers a dins del seu cercle i saltar-se tant com poguessin el control del Consolat: "El 30 de marzo de 1660 se

aplicaron las nuevas disposiciones de la Real Cédula para el transporte de caudales a España, evitándose de esta forma el registro en el Consulado, los ingresos de los dineros particulares a la Casa de Contratación y el pago de averías. La medida buscó disminuir el fraude en las colonias y fomentar el comercio con la metrópoli y dinamizar, con ello, la alicaída economía peninsular, que tenía serios problemas para acceder al dinero. En este contexto de apremios financieros, se vendieron a los mercaderes limeños títulos de caballeros de la Orden de Santiago, de Calatrava y de Alcántara, terminando algunos de ellos radicados finalmente en Arica” (16).

S'arribà al punt del ridícul d'haver de destituir un virrei que estava recaptant més impostos que mai per la senzilla raó de no fer enfadar els comerciants: «Se puede constatar la enorme influencia política del Consulado de Lima en un suceso narrado por Margarita Suarez (2015) que tuvo al virrey Baltasar de la Cueva Enriquez, Conde de Castellar, como actor passivo: Cuando llegó Castellar, en 1674, intento corregir parte de las irregularidades que existían en el erario, y esta política fue exitosa en tanto logró aumentar los ingresos de la Caja de Lima después de la hecatombe de la década de 1660. Sin embargo, en el camino hubo de enfrentarse a los oficiales reales y, sobre todo, al Consulado de Lima, que era el responsable de los ingresos más importantes de la Caja de Lima después de las remesas mineras. En un cerrar de ojos, el virrey desacomodó los términos en los cuales se habían establecido las relaciones entre la élite comercial, los virreyes y la Real Hacienda. El resultado fue que la Corte en Madrid decidió destituir por primera vez a un virrey en el Perú, aunque este hubiese aumentado las rentas reales, solo por evitar que el comercio de Lima dejara de colaborar con la monarquía, entre otras consideraciones» (17).

El paper clau perquè tota l'activitat comercial fos efectiva i articulada des del Consolat de Mar fou de l'orde de la Mercè. El paper dels mercedaris a Amèrica es mereix un article a part que publicaré pròximament. Avui en dia, a Lima hi ha la basílica de la Mercè, el convent de les monges mercedàries i les runes de l'antiga universitat mercedària: centre gremial i formador dels comerciants del Perú crioll. Els mercedaris van fer el paper, en molts casos, de societat civil.

Bancs de crèdit

“Hay dos factores claves que permitieron a los mercaderes de Lima jugar un papel decisivo en el trafico atlántico: 1) el crédito, que fue el que posibilitó la formación de grandes consorcios mercantiles en el interior del virreinato y por tanto, la consolidación de la élite mercantil, y 2) la intervención de los mercaderes y bancos en las funciones del estado, que les permitió tomar decisiones políticas que los llevarían a defender sus propios intereses y a socavar el régimen de flotas y galeones” (18). Segons aquesta cita del llibre *Desafíos Transatlánticos, Mercaderes, Banqueros y el Estado en el Perú virreinal 1600-1700*, de Margarita Suárez, professora de la Universitat de Londres, que desenvolupa un llarg fil sobre un estament que només va existir al Perú i no al Virregnat de Nova Espanya, entre el 1593 i el 1640, set bancs van donar servei al Perú, coincidint amb el Consolat de Lima, encara que la vida d'aquests bancs va ser més aviat curta. Suárez destaca l'origen i les arrels en la Taula de Canvi (19), però no cal dir que la referència oficial són els Bancs públics de Castella. La vida d'aquests bancs va ser curta perquè, malgrat que tractaven d'operar com es faria a qualsevol nació mercantil, la Corona hispànica, a través dels seus funcionaris a Lima, no va fer més que mostrar-se recelosa de tot el que feien i l'excessiu control (Nueva Pragmática) va provocar la fallida, un a un, de tots els bancs i els banquers van acabar a la presó. Encara que es deien Bancs Públics, ni la Corona ni el Virregnat garantien res. Els bancs s'avalaven pels seus propis fiadors (mercaders), que n'assumien tot el risc. És a dir, actuaven finalment com a bancs privats. Van finançar gran part de les inversions en les mines de Potosí i d'altres del territori, així com gran part de les inversions en infraestructures del Virregnat. Concedien préstecs per a les transaccions marítimes i avalaven tant els mercaders així com la flota de la Corona. El Virrei els va concedir la recaptació tributària fins al 1639, quan ho va continuar fent el Consolat de Mar de Lima. Finalment, com deia, els set bancs, en diferents moments, van fer fallida i els seus responsables van anar a la presó per la desconfiança de la Corona respecte a les transaccions que feien. Està clar que, si no entens com funcionen els bancs i no tens cultura mercantil, tot és recel i enveja fins que ho trenques tot.

Margarita Suárez, professora de la Universitat de Londres, ens parla, al llibre *Desafíos transatlánticos. Mercaderes, banqueros y el estado en el Perú virreinal, 1600 – 1700*, dels bancs públics al Virregnat del Perú.

Dels set banquers, solament n'anomenaré un: Juan Vidal. Dels altres sis, a tots se'ls atribueix origen andalusí o castellà, però de Vidal no en diuen res. El seu banc va operar des del 1597 fins al 1613. Un cop va fer fallida i va ser

jutjat, li anoten aquesta declaració: “Argumentó que era una persona “sigura i abonada”, y que la cantidad de plata que quedaba en su tienda no era mucha; además, el funcionamiento de su tienda sería por tiempo limitado, pues pretendía “alzar tienda” e irse a los reinos de España. Però igualmente, le fue impuesta una fianza de 50 mil pesos” (20). O sigui, primer l'arruïnen i després li fan pagar una fiança altíssima, juntament amb els seus amics fiadors, tots mercaders.

Casa de Juan Vidal al segle XVII segons l'arquitectura virregnal de Lima. (Léonce Angrand, Imagen del Perú en el siglo XIX. Editorial Carlos Milla Batres, Barcelona, 1972).

Suárez escriu al seu llibre aquest text que transcriu a continuació. No puc deixar de transcriure'l tal com està escrit perquè sigui més fidel. S'hi veu com la Corona hispànica queda en evidència:

“Mientras España sufría una profunda crisis, los territorios americanos – especialmente México y Perú- fueron capaces de diversificar sus economías y alcanzar cierto grado de autonomía en su relación con la península. Fueron varios los síntomas de la fragilidad de España en América: la mayor parte de las ganancias del tráfico atlántico recayeron en manos de franceses, ingleses, holandeses y mercaderes americanos; una fracción importante de los ingresos estatales se retuvo en el espacio virreinal; la burocracia dió síntomas de ineficiencia, y finalmente, milicias -y no un ejército regular- se encargaron de la defensa del territorio. ¿Por qué, entonces, se mantuvo el nexo colonial? Una probable respuesta es que España delegó funciones y compartió poder con las élites criollas. Así, si el nexo colonial se mantuvo en el siglo XVII, fue debido a la debilidad de la corona que permitió que las élites virreinales participaran crecientemente del poder y la riqueza americana” (21).

El monopoli del comerç amb Amèrica, en mans de la corona hispànica, va ser més aparent que real a partir del segle XVII. Legalment, les colònies solament podien comercialitzar amb Sevilla i Cadis; per tant, el potencial comercial era molt limitat per als mercaders criolls. Fent ús del seu poder i de la debilitat de la corona, van obrir noves vies de comerç amb tothom qui ho volgués, i van ridiculitzar la Corona tant com van voler, també com a venjança de totes les malifetes que la Corona els feia. Els mercaders de Lima obren rutes cap a Mèxic, Filipines, i obren el port del Callao a vaixells francesos i d'altres nacionalitats. A més, mitjançant la ruta terrestre cap a Buenos Aires (dins del Virregnat del Perú fins al 1776, quan es crea el Virregnat del riu de la Plata), es trafica amb esclaus i se subministren productes als Jesuïtes del Paraguai, així com es té un accés totalment obert als vaixells anglesos i portuguesos a la costa atlàntica.

Acabarem amb aquest text com a petit resum:

“Si bien los mercaderes de Lima fueron agentes indiscutibles en el deterioro del monopolio y del sistema de flotas y galeones, lo cierto es que aun cuando las relaciones fueron ásperas, se declararon fieles vasallos y colaboradores de la monarquía. Resulta evidente que las relaciones con el rey, a pesar de los impases, les permitía una gran libertad de acción. Los puestos públicos habían sido tomados por criollos, el comercio era controlado por los mercaderes de Lima y la administración debía pactar con la élite para hacer cualquier reforma. Bastaba una contribución pecunaria para que el rey permitiese que sus leyes fueran burladas. No había, por tanto, ninguna razón de peso para romper el vínculo con España” (22).

És a dir, el control operatiu del territori era de les elits criolles i els mercaders (Consolat de Mar). Curiosament, els era més valuós aprofitar-se de la debilitat de la Corona espanyola, simplement fent aportacions monetàries puntuals, i gaudir d'uns privilegis inimaginables que independitzar-se'n i pagar impostos regulars dins d'un nou estat millor gestionat on la corrupció no fos possible.

Tant el José Antonio Pejovés com la Margarita Suárez coincideixen en el fet que “el reino de Aragón y tambien sus ciudades mediterráneas [hi anomena Barcelona i València] son las que catalizaron la institución (Consolat de Mar) a la atlántica corona de Castilla y luego a la América española” (23).

Joan Galcerà Miralles

Per a saber-ne més detalls, recomano veure el vídeo de la meua conferència “El Perú català entre el segles XVI i XIX”, duta a terme el 3 d'agost de 2024, com a ponència a l'11ª Universitat Nova Història a Montblanc:

Notes i referències bibliogràfiques:

- (1) Planisphere of Domingos Teixeira (1573): <https://www.myoldmaps.com/399-planisphere-of-domingos.pdf> [Consultat en data 1.7.2024]
- (2) La comunidad judía en el Perú: <https://www.morasha.com.br/es/comunidades-de-la-di%C3%A1spora/la-comunidad-judia-en-peru.html> [Consultat en data 1.7.2024]
- (3) Idem.
- (4) Vegeu la meua comunicació al 22è Simposi sobre la Història Censurada de Catalunya, Arenys de Munt, 27 de novembre de 2023: El barri de Montserrat de Lima: <https://www.youtube.com/watch?v=YoN-L5ja3m0> [Consultat en data 1.7.2024]
- (5) El tribunal del Consulado de Lima. Autor: José Antonio Pejovés Macedo. Ed. Universidad de Lima. Fondo Editorial, 2019 (pàg. 179)
- (6) Idem. Pàg. 17
- (7) Idem. Pàg. 60
- (8) Idem. Pàg. 62
- (9) Idem. Pàg. 68
- (10) Idem. Pàg. 70
- (11) Idem. Pàg. 35
- (12) Idem. Pàg. 67
- (13) Idem. Pàg. 39
- (14) Idem. Pàg. 38
- (15) El detrimento de la Real Hacienda, que afectó a las Cajas Reales de Arica entre 1653 y 1654: https://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0719-26812016000100038 [Consultat en data 1.7.2024]
- (16) Idem.
- (17) El tribunal del Consulado de Lima. Autor: José Antonio Pejovés. Ed. Universidad de Lima. Fondo Editorial, 2019 (pàg. 67)
- (18) Desafíos Transatlánticos, Mercaderes, Banqueros y el Estado en el Perú virreinal 1600-1700. Autora: Margarita Suárez, Ed. Instituto Francés de Estudios Andinos, Pontificia Universidad Católica del Perú-Instituto Riva Agüero, Fondo de Cultura Económica. 2001 (pàg. 3).
- (19) Idem. Pàg. 63

-
- (20) Idem. Pàg. 55
- (21) Idem. Pàg. 3
- (22) Idem. Pàg. 476
- (23) El tribunal del Consulado de Lima. Autor: José Antonio Pejovés. Ed. Universidad de Lima. Fondo Editorial, 2019 (pàg. 35).